

УДК 338.436

М. М. Іванчишина,
аспірант, ДВНЗ "Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана"

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ У АПК

У статті розглянуто загальні умови, у яких відбувався розвиток АПК України на зламі тисячоліть, та наслідки цих умов для організації ведення агропромислової діяльності. Визначено причини, завдяки яким український АПК став перспективною нішею для вкладання інвестицій. Запропоновано альтернативний кластерний тип організації агропромислової діяльності як механізм забезпечення комплексної діяльності всього АПК України.

The article deals with general conditions in which the development of agriculture in Ukraine took place at the turn of the millennia, and the impact of these conditions on the organization of agricultural activities. It identifies the reason due to which Ukrainian agribusiness has become a promising niche for investment. A cluster type organization of agricultural activities has been offered as a mechanism to ensure the integrated activity of the Ukrainian agribusiness.

*Ключові слова: продовольча криза, інтеграційні процеси АПК, агрохолдинги, кластер.
Key words: food crisis, integration processes in agribusiness, agricultural holdings, cluster.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ

Тенденції економічних процесів як в Україні, так і у світі загалом свідчать про розвиток інтеграції більшості ланок господарювання. Агропромислова ланка є чи не однією з найперших, в якій дієві інтеграційні процеси стратегії є запорукою забезпечення стабільності господарювання.

Трансформаційні процеси в економіці України останнього десятиріччя ХХ ст. суттєво позначилися на діяльності агропромислового комплексу. Організаційно-правові, стратегічно-цільові, ресурсозабезпечувальні, маркетингові та інші зміни у діяльності суб'єктів даного комплексу на певний час спричинили зниження результативності господарювання. Відсутність чіткої стратегії уряду та нерішучість його дій щодо АПК (затягування з можливістю ліквідації КСП як перехідної форми господарювання в сільському господарстві та ін.) спричинила відставання ринкового розвитку стратегічно важливого сектора народного господарства України.

Але разом з новим тисячоліттям світ спіткала величезна проблема — проблема голоду, продовольча криза. Україна ж, як одна з потужних країн — експортерів продовольства, в ході цих подій не лише отримала змогу долучитися до вирішення цієї проблеми, а й отрима-

ла унікальну можливість розвинути агропромисловий сектор економіки. Та на заваді до реалізації вищезазначених можливостей став дефіцит власних фінансових та інвестиційних ресурсів агропромислових об'єднань та відсутність дієвих прозорих механізмів їх залучення ззовні.

У цей час розвитку набувають нові потужні утворення агропромислового спрямування — агрохолдинги. Їх поява є об'єктивним наслідком подій в Україні та світі на зламі тисячоліття. І хоча діяльність цих агропромислових об'єднань забезпечує розвиток та формує експортний базис АПК України (найбільші експортери агропромислової продукції — це агрохолдинги), все ж таки вони спричиняють несистемний, "точковий" розвиток АПК.

Одним із шляхів розв'язання цієї проблеми є забезпечення комплексного впровадження моделі інтеграційного об'єднання у вигляді кластера як сучасної форми кооперації суб'єктів господарювання у тандемі з науковими та освітніми установами, громадськими організаціями та органами місцевої влади.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблемами формування та розвитку інтеграційних процесів у АПК займалися

В.Г. Андрійчук, С.І. Дем'яненко, П.Т. Саблук, Н.П. Резнік та ін. Аналізом глобальної продовольчої ситуації — А.І. Алтухов, О.Г. Білоус, М.В. Зубець, а визначенням можливостей та перспектив України в контексті цієї проблеми займався О.О. Єранкін.

Питанням формування агропромислових кластерів присвячували дослідження М.В. Зубець, С.А. Володін, С.А. Кравченко, А.Е. Романов, В.П. Арашуков, Г.Т. Шкурін та ін.

У наукових працях вчених неодноразово відображалися теоретико-методологічні засади формування/відновлення зв'язків між елементами інтеграційних об'єднань в АПК та проблеми, що виникають у ході цих процесів.

Вченими було окреслено ситуацію глобальної світової продовольчої кризи та оцінено можливості України як держави, що має потенціал до участі у її подоланні.

Також окремими вченими було запропоновано формування кластерів агропромислового виробництва як механізму підвищення конкурентоспроможності АПК України.

ЗАГАЛЬНА МЕТА

Метою даної статті є визначення умов та тенденцій, у ході яких відбулося підвищення інвестиційної привабливості українського АПК у світі та формування альтернативних варіантів розвитку інтеграційних процесів в агропромисловому комплексі України.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Значний період перебування українського сільгоспвиробника у складі величезної системи господарювання, очолюваної радянською владою, сприяв виробленню тісних зв'язків між всіма ланками агропромислового комплексу України. Розрив цих зв'язків на досить тривалий час дестабілізував функціонування суб'єктів господарських відносин АПК. Беззаперечним свідченням цього твердження є спад виробництва та споживання сільськогосподарської продукції та продуктів її переробки як в цілому, так і на душу населення. Так, наприклад, виробництво зернових культур в натуральних показниках у 2000 р. порівняно з 1990 р. зменшилося на 52 %, цукрових буряків на 70 %, овочів — на 13 %; виробництво сільськогосподарської продукції на одну особу у вартісному вимірі, починаючи з 1990 р. і аж до 2000 р., зменшилося з 2811 грн. до 1584 грн., тобто близько як на 44 % (розраховано на основі даних Статистичного щорічника) [10, с. 143]. І хоча наступні десять років ми все ж таки могли спостерігати підвищення результативності діяль-

ності суб'єктів агропромислового комплексу, але побудувати потужну систему-базис для економіки України так і не вдалося.

Причин стагнації розвитку АПК України на зламі ХХІ ст. можна назвати багато, але якщо виділити з них ті, які мають економіко-правовий характер, то в очі впадає, в першу чергу, незадовільна аграрна політика українського уряду, яка характеризувалася нестабільністю та відсутністю чіткої стратегії розвитку. Трансформаційний період 1991—1999 рр., що являв собою перехід від планової до ринкової економіки, розробку механізму приватизації землі, реформування колективних сільськогосподарських підприємств та вживання заходів щодо подолання негативних наслідків трансформації, ознаменувався повільним перебігом процесів і нерішучістю уряду у здійсненні аграрної реформи [3, с. 117]. Наслідком такої ситуації стала неможливість повноцінного функціонування агропромислового комплексу, дефіцит фінансових та інвестиційних ресурсів через відсутність механізмів їх залучення, дезінтеграція ланок комплексу у забезпеченні процесу виробництва. Все це сприяло "викривленому" функціонуванню АПК України і появі та званого "дикого" капіталізму, очолюваного окремими кланами, групами осіб, сім'ями, які й могли вести агропромисловою діяльність виключно через те, що мали в певному регіоні політичний та економічний вплив, відповідну фінансову підтримку.

На фоні ряду невирішених питань в агропромисловому комплексі України все ж таки у світі має досить хороші показники господарської діяльності: у поточному році Україна посідає 3 місце (16,7 % світового ринку) за обсягами експорту ячменю, 4 місце (6 %) за експортом кукурудзи й 6-е (5,4 %) — за обсягами експорту пшениці [11], входить у п'ятірку світових лідерів з експорту молока та молочних продуктів [12].

Розуміння та розв'язання проблем, що стоять на заваді підвищенню позицій України як експортера агропромислової продукції, та причин їх існування дасть змогу, з одного боку, зміцнити агропромислову систему господарювання та сприяти налагодженню взаємовідносин між її суб'єктами, а з іншого — брати активну участь у розв'язанні світової продовольчої проблеми.

За найскромнішими підрахунками, продовольча криза охопила протягом останнього десятиріччя 32 країни Азії, Африки та Латинської Америки [1, с. 145].

У 2008 р. в рамках Всесвітньої продоволь-

чої програми ООН (ВПП ООН), за повідомленням прес-служби представництва ООН, Україні було закликано до допомоги у розв'язанні глобальної продовольчої кризи. Для України це, звичайно, була виняткова можливість відкрити новий вимір її партнерства з ООН, зробивши пожертву на користь населення Ефіопії, яке перебувало на межі голоду [6].

Ускладнення ситуації з забезпеченням допомоги населенню голодуючих країн у продовольстві за рахунок країн-експортерів, до числа яких також входить і Україна, відбулося після світової фінансово-економічної кризи 2008 р. Критерій платоспроможності та процес задоволення платоспроможного попиту стає вектором руху країн-експортерів, адже отримання грошової вигоди дасть змогу стабілізувати економіку їх країн.

Глобальна продовольча криза початку XXI ст. зумовлена як високими цінами на продовольство і появою так званої "агфляції", що означає процес подорожчання технічних культур сільськогосподарського походження порівняно із загальним зростанням цін [4, с. 107], так і збільшенням кількості населення землі (щорічно на 1,4 %, або на 80 млн осіб [1, с. 145]). Загроза продовольчій безпеці виникає не через зростання кількості населення, а через різні темпи у зростанні платоспроможного попиту населення на продовольство по відношенню до пропозиції, зокрема в таких країнах, як Китай, Індія, Бразилія, тобто через порушення балансу в світовій продовольчій системі. Крім того, якщо у 1985—1995 рр. щорічний приріст продовольства у світі досягав 30 млн т, то у 2000—2030 рр. він складе не більше 9 млн т [1, с. 147]. Це пов'язано, зокрема, з падінням темпів приросту урожайності таких культур, як пшениця, рис, кукурудза.

На протигагу падінню світових темпів урожайності сільськогосподарських культур, зокрема зернових, в Україні складається інша ситуація. За період 2000—2009 рр. урожайність зернових зросла на 54 % (з 19,4 до 29,8 ц/га), цукрових буряків — на 78 % (з 177 до 315 ц/га), соняшнику — на 25 % (з 12,2 до 15,2 ц/га) (розраховано на основі даних Статистичного щорічника) [10, с. 169].

У ході вищезазначених тенденцій АПК України є одним з найперспективніших секторів економіки нашої держави, який, за словами експертів, протягом декількох років може скласти 30 % ВВП. На думку директора департаменту агробізнесу ЄБРР Жіля Меттеталя, для реалізації аграрного потенціалу України необхідні інвестиції обсягом від 40 до 80 млрд доларів

США [13]. Проте наразі у держави таких планів з інвестування грошей саме в агропромсектор немає.

Хоча зовнішні інвестори зацікавлені в реалізації агропромислових проектів в Україні, на інвестиційну привабливість України "тінню" лягає невизначеність сценарію діяльності влади стосовно встановлення експортних бар'єрів, цінового регулювання, зняття мораторію на продаж землі, деяких інших важливих стратегічних питань.

Владі України варто зрозуміти той факт, що з огляду на посилення масштабів світової продовольчої проблеми, наша держава має всі шанси, беручи участь у вирішенні глобальних проблем голоду, покращити економіку, рівень життя та статус держави.

Відсутність належного клімату для залучення зовнішніх інвестицій та умов або для реінвестування українськими агровиробниками, або для використання кредитних програм для агробізнесу протягом останніх десяти-п'ятнадцяти років сприяла появі агрохолдингів. Інвестиції для розвитку агропромислових суб'єктів такого типу холдингових структур були залучені переважно з фінансової, промислової, торгової та інших сфер господарювання. Саме великі, переважно вертикально інтегровані структури мають можливості та ресурси для стабільного розвитку господарської діяльності. Інша ситуація з невеликими дрібними сільськогосподарськими виробниками, для яких дефіцит фінансових ресурсів на початку кожної посівної кампанії, обмеженість можливостей для ремонту та модернізації техніки, для удосконалення технології агровиробництва, неможливість побудови взаємовигідних партнерських стосунків з суб'єктами інфраструктурної ланки господарювання (торгові доми, оптові ринки, промислові та логістичні підприємства) є умовами, в яких вони існують весь час.

Незважаючи на те, що агрохолдинги мають ряд переваг порівняно з іншими формами господарювання в АПК України, все ж таки свого поширення вони набули далеко не по всій території України. Це пов'язано з тим, що подібні інтеграційні господарські одиниці утворені в місцях "вигідно" розташованих для ведення сільського господарства, для переробки сировини в продукцію та її транспортування чи зберігання. Великі агрохолдинги, завдяки наявності певного набору видів діяльності, захищені від несприятливих подій, які можуть мати як природний характер, так і економіко-правовий, зокрема вплив з боку органів державної влади.

Але все ж варто пам'ятати, що виникнення агрохолдингів у постсоціалістичних країнах пов'язане з недосконалістю і провалами у функціонуванні економіки, відсутністю необхідних інституційних і правових умов для ведення ефективного бізнесу, неадекватною політикою держави, зокрема відсутністю повноцінного ринку сільськогосподарської землі [2, с. 6]. І хоча на даний момент агрохолдинги орендують близько 30 % сільськогосподарських угідь України і їхні "апетити" по збільшенню площ мають тенденцію до зростання, позаяк на ринку агропромислового виробництва лишаються дрібні та середні виробники, які або не бажають приєднуватися до агрохолдингів, втрачаючи право на володіння, управління та розпорядження власною господарською одиницею та результатами її діяльності, або розташовані в такому регіоні, який не виявляє зацікавленості у власників холдингових структур (так звані "депресивні" райони).

Отже, поряд з агрохолдингами, а в деяких районах і на противагу їм, на нашу думку, мають розвиватися інші, альтернативні інтеграційні об'єднання агропромислового виробництва. Механізмом їх побудови має стати кластерна модель як форма кооперації суб'єктів економіки, що орієнтована на споживача.

В основі теорії кластерного механізму лежить поняття "кластер" — пучок, блок, пакет [8, с. 7]. Кластер в економічній літературі визначається як індустріальний комплекс, сформований на базі територіальної концентрації мереж спеціалізованих постачальників, основних виробників і споживачів, пов'язаних технологічним ланцюжком і виступаючою альтернативою секторального підходу. Кластер — це галузеве, територіальне та добровільне об'єднання різноманітних підприємницьких структур, які тісно співробітничать із науковими (освітніми) установами, громадськими організаціями та органами місцевої влади з метою підвищення конкурентоспроможності власної продукції, що виробляється, і сприяння економічному розвитку регіону [7, с. 258].

Особливість та унікальність кластерів як форм організації господарювання суб'єктів агропромислового комплексу полягає у тому, що, на відміну, наприклад, від вертикально інтегрованих агрохолдингів, горизонтально утворених кооперативів чи асоціацій, інших формувань, кластери забезпечують комплексний розвиток, справедливість господарювання, еквівалентність щодо витрат-вигод між елементами кластерного утворення. Даний процес аж ніяк не усуває конкуренцію суб'єктів кластерного у-

ворення, а тому сприяє процесу загального розвитку не лише підприємницьких структур, що входять до складу кластера, а й розвитку регіону в цілому. Соціально-економічний розвиток регіону відбувається завдяки тому, що до агропромислового кластера, окрім виробничих та комерційних структур, входять наукові та освітні установи, громадські організації та органи місцевого управління. Саме таке комплексне об'єднання вищеперерахованих елементів кластера сприяє побудові оптимальних та ефективних зв'язків в АПК.

ВИСНОВКИ

Розвал радянської системи господарювання у 90-ті роки ХХ ст., в ході якого відбувся процес дезінтеграції суб'єктів агропромислового комплексу, майже як на десятиріччя стагнував їхню діяльність. Через неефективну аграрну політику та нерішучість дій українського уряду у прийнятті важливих економіко-правових рішень, не було забезпечено розвиток АПК України як єдиної системи господарювання. Відсутність чіткої стратегії діяльності господарюючих суб'єктів сприяла появі "точкового", локального агропромислового виробництва, утвореного у результаті появи "дикого" капіталізму, зосередженого в руках певних кланів, сімей, які мали змогу провадити агропромисловою діяльністю завдяки переливу капіталу з інших сфер діяльності (промислова, фінансова, торгова та ін.).

Незважаючи на несистемність розвитку АПК України та значно нижчу результативність його діяльності порівняно з дореформацийними змінами, все ж таки на зламі тисячоліття наша держава стала потужним експортером агропромислової, зокрема сільськогосподарської, продукції. Крім того, у ході ускладнення світової ситуації з забезпеченням населення продовольством та появі продовольчої кризи з 2000 р. Україна не лише має можливість брати участь у вирішенні цих проблем, а й має можливість розвивати свій потенціал як аграрно-промислової держави, як країни-експортера продовольства.

У ході вищезазначених подій український АПК став вигідною нішею для вкладання інвестицій. Але не вирішено ряд важливих питань, пов'язаних з державною політикою і регулюванням галузі, відсутність чіткої позиції з боку влади відносно встановлення експортних бар'єрів, цінового регулювання, зняття мораторію на продаж землі, деяких інших важливих стратегічних питань змушує багатьох зовнішніх виробників та інвесторів замислитися про пер-

спективи входження на даний ринок. Внутрішні ж гравці, експортери на ринку продовольчої продукції — агрохолдинги, завдяки диверсифікованості своєї діяльності та лавіруванню між несистемними діями уряду забезпечують базис агропромислового виробництва України.

Проблема в тому, що на даний момент агрохолдинги хоч і займають значну частину сільськогосподарських угідь, але не забезпечують комплексного інтеграційного розвитку всіх суб'єктів агропромислового виробництва. А тому держава за допомогою органів влади через систему мотивації повинна інтегрувати вже існуючі холдинги до участі у вирішенні стратегічних питань розвитку місцевості, до соціальної відповідальності, до розвитку інфраструктури території, на якій вони розміщуються.

Що ж стосується інших територій, подекуди сюди можуть входити "депресивні" території, то ініціативу в свої руки має взяти держава завдяки кооперуванню підприємницьких та інших структур (логістичних, торгових, наукових, освітніх, медичних і т.д.) у кластери.

Кластери могли б стати дієвим механізмом, який забезпечив би конкуренцію агрохолдингам завдяки об'єднанню ще не залучених підприємницьких та інших структур у групи агропромислових кластерів. Розвиток інтеграційних процесів у АПК шляхом утворення кластерів сприятиме появі оптимальних, ефективних та рівноцінних зв'язків між окремими елементами кластера. Разом з тим, підвищиться роль наукових та освітніх установ, розробки яких стануть основою для прийняття важливих управлінських рішень та базою у формуванні трудового ресурсу регіону. Співпраця з органами місцевої влади дасть змогу розробити комплексні програми розвитку не лише окремого кластера, а й регіону в цілому. Особливістю та великою перевагою формувань кластерного типу господарювання порівняно з вертикально та горизонтально інтегрованими агрохолдингами та іншими формуваннями є географічна цілісність кластера, що сприятиме як взаємодії та обміну досвідом між елементами утворення, так і їх конкуренції між собою, що є передумовою існування процесу розвитку.

Література:

1. Алтухов А. И. Мировой продовольственный кризис: причины возникновения и проблемы преодоления // Экономика АПК. — 2010. — № 6. — С. 145—154

2. Дем'яненко С. І. Агрохолдинги в Україні: добре чи погано? // Німецько-Український Аграрний Діалог. — Київ, 2008.

3. Дем'яненко С. І. Основи аграрного розвитку і політики: навч. посіб. — К.: КНЕУ, 2010. — 396 с.

4. Єранкін О.О. Формування маркетингових орієнтирів підприємств АПК України в контексті світової продовольчої кризи // Формування ринкових відносин в Україні. — 2008. — № 11. — С. 105—113.

5. Зубець М.В. Кластерний підхід інтеграції та інноваційно-інвестиційного розвитку АПК / М.В. Зубець, С.А. Володін // Вісник аграрної науки. — 2009. — № 11. — С. 5—8.

6. ООН закликає Україну допомогти у розв'язанні глобальної продовольчої кризи [Електронний ресурс] / стрічка новин інформаційної агенції "РБК-Україна". — 26.09.2008. — Режим доступу: http://www.rbc.ua/ukr/newsline/show/oon_prizyvaet_ukrainu_pomoch_v_razreshenii_globalnogo_prodovalstvennogo_krizisa_260920080

7. Портер М.Е. "Конкуренція" / М.Е. Портер. — Москва: Видавничий дім "Вільямс", 2005. — 608 с.

8. Посібник з кластерного розвитку [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.sme-ukraine-inform.org.ua

9. Резнік Н.П. Основи формування та функціонування інтегрованих структур в АПК / Н.П. Резнік // Формування ринкових відносин в Україні. — 2010. — № 6. — С. 3—6.

10. Статистичний щорічник України за 2009 рік / За ред. О.Г. Осауленко. — К.: Держкомстат України, 2010. — 566 с.

11. Україна займає провідне місце в світі з експорту зернових [Електронний ресурс]: новини Департаменту інформації та комунікацій з громадськістю Секретаріату КМУ / Урядовий портал. — 09.02.2011. — Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=244047326&cat_id=243311332

12. Украина входит в пятерку мировых лидеров по экспорту молочной продукции — эксперт [Електронний ресурс]: новини інформаційної агенції "Голос UA" / И. Носальская. — 17.05.2011. — Режим доступу: http://www.golosua.com/ru/main/article/ekonomika/20110517_ukraina-vhodit-v-pyaterku-mirovyih-liderov-po-eksportu-molochnoy-produktsii-ekspert

13. "Агробізнес України 2011" — бізнес-еліта в очікуванні діалогу з владою [Електронний ресурс]: (3-й міжнародний форум Агробізнес України 15-17 березня 2011) / Adam Smith Conferences. — Режим доступу: <http://www.adamsmithconferences.com/ua/agribusiness-agriculture-grain-ukraine>

Стаття надійшла до редакції 17.08.2012 р.